

“והתקדשתם והייתם קדושים כי קדוש אני...” (ויקרא י"א מ"ד)
“Sanctify yourselves and be holy, for I am holy...”

Chazal derive from the above Passuk: "והתקדשתם – אלו מים ראשונים, והייתם קדושים – אלו מים אחרונים", that the Torah requires us to wash our hands twice during the course of a meal, once at the beginning before eating, and once at the end before bentsching¹. This is not a Mitzva D'oraysah, but is a rabbinic decree based on this Passuk². This Mitzva is of great importance, as this Passuk compares us with the sanctity of Hashem himself (כביכול). Chazal delineate the severe effects of treating this Mitzva lightly, as bringing to poverty and excommunication³.

Introduction: The details of the Halachos that pertain to the aspect of this Mitzva of washing before eating bread require a separate literary treatment, and will not be discussed at this time. In this issue we will IY"YH discuss a slightly more obscure portion of this decree of Chazal – that of washing for a משקה - any food that is eaten while it is wet, as we shall explain. Several reasons for this decree are given by the Rishonim, which must be prefaced with two small introductions:

1) A food or drink that touches a ritually impure object of the highest degree (אב הטומאה), such as the carcass of one of the eight reptiles and rodents listed in our Parsha, contracts a diminished level of Tumaah (ראשון). If that food touches another food, the second food contracts a further diminished level of Tumaah (שני) that cannot pass on its Tumaah to anything else, except in two cases. The first case is if it touches a liquid instead of solid food. In this case, not only does the liquid contract Tumaah, but it is upgraded Midrabanan to the previous level of Tumaah (ראשון), which can pass on Tumaah to other foods that touch it. The second exception is in regard to Trumah. If Trumah (the portion of food given to the Kohen) touches this second degree Tumaah, it becomes unfit for consumption.

2) Chazal decreed that all "plain hands" – meaning, anytime a person has not consciously guarded his hands from touching an Tameh object, are considered as having contracted a second-degree of Tumaah, which disqualifies Trumah that contacts it, from consumption. Based on this decree, Chazal feared that if people would generally eat bread when their hands are in this state, a Kohen might mistakenly eat Trumah with his Tameh hands as well, which would render the Trumah unfit and forbidden to consume. Hence, they further decreed that everyone must wash their hands before eating any bread, so that a Kohen should never mistakenly contaminate Trumah. This decree was only stated on bread since that was the most common form of Trumah Midoraysah. A further reason for this decree was so that bread should be eaten in a state of cleanliness⁴.

Davar Shetibulo B'mashkeh: The Gemara (פסחים קט"ו ע"א) states that any food that is "dipped in liquid" (טיבולו במשקה) requires Netilas Yadayim before it is consumed. The Rishonim dispute the reasoning for this. The Rashbam states that the reason is the same as above regarding bread. Since Trumah D'oraysah can also commonly come in liquid form such as wine and oil, Chazal extended the decree to wash hands to include all liquids as well⁵. Washing is not necessary when drinking liquid directly, since usually one's hands do not come into contact with the liquid⁶. Tosfos disagrees, and explains that since

¹ ברכות נ"ג ע"ב, "והתקדשתם – אלו מים ראשונים וכו', כי קדוש – זה שמן [לסוך הידים אחר הסעודה], אני (ה' אלוקים) – זה ברכה", וכתב שם בהגהות הגר"א דצריך למחוק תיבות "ה' אלוקים" דאין זה מופיע בפסוק בסוף פ' שמיני. וא"א שהיא מפ' קדושים דשם לא כתוב "כי קדוש". וכו' באדרת אליהו.
² וסמכה אקרא הנ"ל כמבואר בפוסקים. וענין אסמכתא נחלקו בה הראשונים, הריטב"א בר"ה ט"ז ע"א כתב שאסמכתא היינו ש"העיר הקב"ה שראוי לעשות כן אלא שלא קבעו חובה ומסרו להכממים" ומסיים, וזה דבר ברור ואמת, ולא כדברי המפרשים האסמכתות שהוא כדרך סימן שנתנו חכמים, ולא שכונת התורה כך. ח"ו ישתקע הדבר ולא יאמר שזו דעת מינות הוא, עכ"ל. אמנם באמת דעה זו שקראו מינות, היא דעת הרמב"ם בפיה"מ בהקדמה, והכוזרי מאמר ג' ע"ג, והמב"ט בהקדמה לקרית ספר פ"א, וע' מהר"ל באר הגולה באר ראשון. וכל זה נראה שהיא כדעת אב"י שאמר בחולין ק"ו שהיא רק תקנת חכמים ומצוה לשמוע לדבריהם, אבל לרבא שם דס"ל כדעת ר"א בן ערך, פירש"י שם שהיא מדאורייתא מהפסוק "וידי לא שטף במים". מיהו בתוס' פליגי וס"ל דגם לרבא הוא רק אסמכתא, ע"ש.
³ המזלזל בנטילת ידים כאילו בא על אשה זונה, ונעקר מן העולם (סוטה ד:); ומביא לידי עניות (שבת סב:); ומנדין אותו (ברכות יט:).
⁴ חולין ק"ו ושם תוד"ה מצוה לשמוע, וברש"י משמע דל"ל כן וכולה חדא מילתא היא – מצוה לשמוע לדברי חכמים שתקנו משום סרך תרומה, ע"ש ודו"ק.
⁵ ברשב"ם לפנינו איתא [צריך נט"י] – משום משקין, שהידיים שניות הן וכל הפוסל בתרומה מטמא משקין וכו', ולא ביאר כוונתו. ובתוס' כתב בשם הקונטרס דטעמא דמילתא הוה כמו גבי פת, משום סרך תרומה, וכ"מ דעת הרמב"ם (הל' ברכות פ"ו). ועיי"ש במהרש"א שדן אם זה פירוש רש"י או הרשב"ם, אבל בפרמ"ג בס' קנ"ח למד כן בלשון הרשב"ם שם. ברבינו יונה בברכות שם פי' כע"ז, ובב"י ס' קנ"ח משמע שהוא מפרש דברי רש"י, אבל הלבוש משמע שרבי' פליגי על רש"י ע"ש. וע"ע בשו"ת רב"ז (ח"ח ס' כ"ז) שהסביר בדעת רש"י שגזירה זו מסרך חולין נתקנה ולא מסרך תרומה, ע"ש.
⁶ בברכות (מ"ג) איתא דנטול יד אחת קודם שישתה יין (היד שנוגע בכוס), אבל ברש"י ובתוס' שם פירשו דאירי כשהיו ידיהם מסואבות ומשום כבוד הברכה נטלו, ואין זה שייך לטיבולו במשקה וכ"פ התוס' חגיגה יח: ד"ה הנוטל. אמנם הרשב"א בתורת הבית (בית ו' שער א') פסק דחייב לטול יד אחת קודם שישתה משום דבר שטיבולו במשקה וכן חזר על זה במשמרת הבית. והרא"ה (שם בבדק הבית) כתב דחייב לטול שני ידיו אפי' אינו נוגע אלא ביד אחת. והביאו עוד ראי' מיומא (ל) "לא אמרן [דצריך לטול ידיו] אלא לשתות וכו'", דמשמע לכאורה דחייב. וע' בבאיור הגר"א שפסק להלכה כן דחייב לטול ב' ידיו לשת"י ולברך, אבל דוקא אם קבע לשתות, ע"ש. וע' שם ביומא בפירש"י (וכן ברבינו יונה בברכות מג) שכתב דטעמא דצרכו שם נטילה הוה מחשש שמא יתן פרוסה לשלם לחם לפיו, אבל דוקא אם קבע לשתות, נטילה. ולפי הטעמים של הגזירה לכאורה צריך לטול אפילו כששותה סתם משקה דמ"מ יש לחוש שמא יטמאם. ובאמת כן פסק הרא"ש (שם) והכל בו (ס' כ"ג) (לטעמו של התוס'), ו אם שותה מים בידי ממש כתב הרדב"ז (ח"ד אלף קנ) ובשיירי כנה"ג דחייב בנט"י. אבל במ"א ובפרמ"ג הסביר הפסק של המחבר (ס' קנח ס"ו)

one who drinks liquid that is Tameh is disqualified from eating Trumah, in order to protect the liquid from contracting Tumaah one must wash prior to their consumption⁷. A third explanation is offered by Rabbeinu Yerucham, that since food that is wet can easily become dirtied by unwashed hands, Chazal required washing as a measure of cleanliness⁸.

Although the Gemara states that only food that is dipped in liquid requires washing, this does not exclude a food which is served already wet and is not dipped⁹. What it does exclude, is any food that is normally not eaten wet, may be eaten without washing even if it happens to be wet at the time¹⁰. Biscuits dipped in coffee or cookies in milk would require Netilas Yadayim since that is an accepted way to eat them. If the item is normally eaten with a fork or spoon, it does not require Netilas Yadayim. The Chazon Ish considered chicken to normally be eaten by hand, and would wash before eating it¹¹. Corn-on-the-cob smeared with butter (not margarine, see below), and pickles that are wet, are eaten by hand and require Netilah¹².

The above Rishonim dispute if this Halacha applies nowadays. The Mishne Berurah paskens like most Rishonim that require washing for a משקה even nowadays, and one who is lenient in this regard is considered a scorner of this Din who will not receive extreme retribution for it. The Shelah deplors those who disregard this Halacha as acting foolishly, by washing for ורחץ during the Seder on Pesach before eating a משקה but ignoring this Halacha during the rest of the year¹³. The Aruch Hashulchan and many Poskim state that this Din does not apply at all nowadays. Some go even further to say that someone who does wash for a משקה is considered as acting pharisaic and self-righteous¹⁴. R' Shlomo Zalman Aurbach זצ"ל did not wash for a משקה. The Chazon Ish and the Steipler would wash¹⁵.

According to the Shulchan Aruch one does not make a Bracha on this washing. The Gr"m requires a Bracha by the Seder and all year round¹⁶. The Mishne Berura in his first edition rules that only food that is a K'zayis requires washing hands. In the second edition he rectified this, and required washing even for less¹⁷.

וס' קע ס"א) דהשותה אינו צריך ליטול ידיו כלל, כשיטת הסמ"ק (קמ"ט) דכיון דלא שכיח ליגע במשקה בשעת שתייה לא גזרו (וע' מ"ב). הט"ז פסק דהאוכל דבש באצבעו צריך נט". ומשמע דחולק על המחבר, וכ"כ הפרמ"ג. אמנם בשעה"צ כתב דאירי דוקא בדבש שהיא עבה כ"כ עד שנחשבת למאכל, אבל מעיקר הדין מסכים להמחבר דאינו חייב בנט"י לשתייה, ע"ש.

⁷ בפמ"ג הקשה לדעת תוס', איך שייך ליטול הגוף, הא אינו נפסל אלא בשתיית רביעית תוכ"ד אכילת פרס. ומש"ה דחה דבריו. אולם הרדב"ז ח"ד אלף ק"נ למד בדעת התוס' שכוונתם שחיישין שמא ישתה שאר המשקין אחר שיטמאם זה הוה רביעית. ולפ"ז מתורץ קושיית הפמ"ג וכן משמע בדיוק לשון התוס'.
⁸ ר"י (נתיב טז סוף ח"ו) דנוגע בלחות בידים מסואבות ממאס המאכל. והרבה נפק"מ בין השיטות. דלדעת רש"י הרשב"ם ורבינו יונה, דין נט"י זו הו"ל ממש כדון נט"י לפת, ופשוט דצריך לברך ואפילו בזמן הזה. גם אין שייך דין זה אלא בז' משקין המקבילין טומאה. מיהו לדעת התוס' אין לברך וגם בזה"ז אין שייך גזירה הזה וכמ"ש בתוס' פסחים שם. ורבינו ירוחם פסק דאין לברך כיון דאינו אלא משום נקיות (אולם בתוס' שם ס"ל דכל שהוא משום נקיות שפיר מברכין עליה). ודין זה יתכן בכל משקה ולא רק בז' משקין כיון דאינו תלו' בטומאה בכלל (פרמ"ג ס' קנ"ח). המחבר (או"ח ס' קנח ס"ד) פסק דחייב ליטול רק בז' משקין הנ"ל, ולא יברך. ונראה מדבריו דס"ל כהתוס'. אמנם, בט"ז פירש דדעת המחבר כר"י. ובפרמ"ג (א"א אות ו', ומשב"ז אות ד') הסביר דעתו, דא"א לפסוק כהתוס' משום קושייתו הנ"ל, ומש"ה ע"כ הלכה כרבינו ירוחם, והא דאינו אלא בז' משקין תפס בזה כדעת רש"י, ע"ש.

⁹ בשו"ת הרדב"ז (ח"ד אלף ק"נ) שרצה לתלות דבר זה במחלוקת רש"י ותוס' הנ"ל. דלפי רש"י אין לחלק דמ"מ חיישין שיטמא. אבל להתוס' שהטעם משום פסול הגוף, אין פסול הגוף אלא ברביעית, ורק אם טובל במשקה ומאס המאכל. והרבה נפק"מ בין השיטות. דלדעת רש"י הרשב"ם ורבינו יונה, דין נט"י זו הו"ל ממש כדון נט"י בברכי יוסף (קנח) שהביא דיוק זה שחייב דוקא כשטובל, אבל למעשה העלו כלל א"ל. אמ הדרך לפעמים לאכול בכף ולפעמים לא, פטור מנט"י. (שו"ע הרב ס"ז בהג"ה). דרק הבעה"ב נוטל ידיו לכרפס שהוא הטובל, אבל המסובין אינם נוטלין ידיהם כיון דאינם טובלים ורק מקבילים ירק כשהיא רטובה. ושם דחה ראייתו, דהוא רק כדי שישאלו התינוקות. וע' לקמן עוד בזה. וכן מפורש במ"א בשם הרשב"א (בתו"ה) דכל שיש עליהן משקין צריך נט"י, וכ"ה בב"י וכן כתבו כל הפוסקים.
¹⁰ מ"א סק"ה ובמ"ב ס"ק י"ב דמילתא דלא שכיחא לא גזרו בה רבנן. וכ"כ הרדב"ז בשם הרבה ראשונים. וי"א דגם אם אין דרכו לטובל חייב דלא פלוג רבנן, ע' שו"ר ברכה ושלחן הטהור והביאו ראי' מירושלמי ע"ש.

¹¹ אם אוכל בכף ודרך אותו דבר הוא לאכול בכף פטור, אבל אם אין דרכו בכך, חייב בנטילה, מ"ב בשם המ"א, אליה רבה. וי"א דאפילו אם אין דרכו כן, אם אוכל בכף פטור. (שלחן הטהור זו זהב ס' י"ח סק"ב, שו"ר ברכה בשם תשו' הגאונים, וע' קצוה"ש ס"ל סק"ט). ובערוה"ש כתב דאפי' אם אוכל בידיו ודרכו לאכול בכף פטור, ע"ש. וע' בארחות רבי ח"ג עמ' ר"ט בשם החזו"א, וע' בגנת ורדים כלל א"ל. אמ הדרך לפעמים לאכול בכף ולפעמים לא, פטור מנט"י. (שו"ע הרב ס"ז בהג"ה).
אם הדרך לטבול רק ראש האוכל ואינו נוגע במקום הרטובה, דינו ככף, ופטור. (כף החיים ס"ק ל"ט וע' ביפה ללב לר"ח פלאג' דמשמע דפליג ע"ז).
¹² ודוקא אם החמאה נמוח קודם שנתנו על התיירס, דאל"כ הוה משקה הבא לאוכל, ע' במ"א אות ז' ובשעת, ושו"ת פנים מאירות ח"ג ס' כ"ג. וע' בשו"ת רדב"ז (אלף קנ"ד) ובתוס' ישנים ליומא פ', וע' ס' עצי אלמוגים. אם המלפפון חמוץ מעורב בסלט, בטל ברוב ופטור, שו"ת אבני ישפה ח"א כ"ז.

¹³ כבר ביארנו דלדעת רש"י וסיעתו אין חילוק בין חיוב זה לחיוב נט"י לפת, ובודאי חייב בזה"ז. וכן הובא בשם רש"י בהרבה מקומות (ספר האורה ח"א ס' צ', סידור רש"י ס' ש"פ ושפ"ב, ספר הפרדס עמ' מ"ט, וכן במחזור ויטרי ס' צ"ז). גם בתשובות הגאונים החמירו (ע' סדר ר' עמרם גאון ח"ב ס' פ"א) וכ"כ הר"י והרא"ש (פסחים שם) והכלבו (ס' כ"ג וכן בס' נ' כתב דנוטל ומברך ענט"י) ובעיטור (שער הדברות ח"מ קל"ד ע"ג) ובטור (ס' קנ"ח ותע"ג), וכן משמע מדברי הרמב"ם. וע' בשו"ת מטה יוסף (ח"ב או"ח ס' י"ח אות י') שצווח כי כרוכ"ז דהמיקל הוה בכלל מלכלל בנט"י הנגק מן העולם, וירא שמים יזהר בדבר ואל יחוש למנהג הרע. וכן במ"ב סק"כ כתב דהעיקר כרוב הראשונים דחייב בזה"ז ואין להקל. וכ"כ השל"ה (שער האותיות ק' קנ"ח) "הפלא ופלא על שרוב העולם אינם נזהרים, והם בחשיכה יתהלכו, מראים הבורות שלהם וכו' ע"ש. וכן הוכיח הט"ז (או"ח ס' תע"ג סק"ו) דחייב, דמה נשתנה הלילה הזה, ע"ש. וע' בשו"ת תשב"ץ ס' צ"ט.

¹⁴ תוס' בפסחים כתבו דבזמן הזה אין חיוב, ואם בירך הו"ל ברכה לבטלה, וכ"כ המאירי שם ושו"ת מהרש"ל (פ"ח), ובטור בשם המהר"ם מרוטנברג, ומ"א (סי' ר"ב סק"ג) בשם תשובת הרמ"א והמטה משה. וע' אליה רבה ומלבוש יו"ט על הלבוש, וכן פסק בערוה"ש (קנ"ח ס"ד) דיש להקל. וע' בשו"ת ארץ צבי ח"א ס' ל"ב. והרדב"ז שם כתב דהוה בכלל מה שאמרו (חולין ק"ו) הנוטל ידיו לפירות הרי זה מגסי הרוח, דאסורה ליטול בזה"ז, ודלא כהמאירי הנ"ל דרשאי. וע' בלחם חמודות (שם בחולין) בדברי חמודות הובא במ"א דהעולם שאין נזהרין בנטילה זו יש להם על מה שיסמכו - דהיינו אלו הראשונים, ופוק חזי מאי עמא דבר.
¹⁵ ע' אורחות רבינו ח"ג עמ' ר"ט, והגדש"פ עם פסקי הגרשז"א עמ' 109 בהערה 409, וע' בס' ועלהו לא יבול (ח"א עמ' ק"ד) שג"כ הביא משמו דמעיקר הדין אין להחמיר ע"ש.

¹⁶ כשאוכל כזית, ביאור הגר"א ס' קנ"ח סק"ג. ובליל הסדר פסק דיכול לברך על נט"י לכרפס אפילו אם אוכל פחות מכזית (אף דשיטתו היא דיש לאכול כזית כרפס) ולכאורה קשה מה החילוק. (ע' בשו"ת בנין שלמה ס' י"א שהעיר בזה) ובתשובות והנהגות הסביר הדברים דכיון דמקיים בו מצות הלילה הוה דבר חשוב וחייב. (ויל"ע כי אין זה לא מעלה ולא מוריד לענין הל' טומאה). ולפ"ז מושב דברי הטור ג"כ שמחייב נטילה בפחות מכזית דוקא בליל הסדר. שוב ראיתי, שכתב במנהגי מהר"ל (בסדר ההגדה אות ח ו"ג בהג"ה) על הא דפסק הרא"ש דחייב נטילה לדבר שטיבולו במשקה אע"ג דאין מקפידין על טומאה בזה"ז, דהיינו דוקא בקובע עליה כמו שביעית הסדר. והמגיה שם הציע דאולי פירושו היא דדומה לקביעות סעודה לפת, ע"ש. ואם אמת נכון הדבר, יש סמך גדול להסבר הנ"ל בדברי הגר"א דבליל הסדר הוה קביעות בפחות מכזית כיון דמקיים בו מצוה, ועדיין קצ"ע.
¹⁷ במהדורה שני' חדר מדבריו בגליץ בחמת דברי הטור בהל' פסח (תע"ג) שכתב דחייב בנטילה בכרפס שפחותה מכזית, ולפי מש"כ לעיל אין הוכחה לזה). והטעם דמ"מ המשקה מקבל טומאה, כ"כ בתשובות והנהגות ח"ב ס' קט"ז, וצ"ע דדוקא לרש"י ההקפדה היא על טומאת האוכל, ולהתוס' בכלל אין חיוב בזמן הזה וכנ"ל.

This Halacha only applies when the liquid is from one of seven types of fluids: wine, honey, oil, milk, dew, blood, and water¹⁸. Wine, includes vinegar derived from wine¹⁹. Most vinegar used nowadays is derived from corn, grain or other sources of acetic acid, and not from wine. Vinegar derived from wine is specifically called "wine vinegar" or "balsamic vinegar" (an expensive Italian delicacy). In any case, regular "vinegar" is diluted with 95% water and is considered water. Grape juice is also included in this category. In the Torah the word דבש – honey, exclusively refers to date-honey. In spite of this, date-honey is not considered a liquid for these Halachos, and only bee honey is included²⁰. Oil, refers specifically to olive oil²¹.

Whey is included in the category of milk. Butter (in a melted form), according to the Mishne Berurah, is also included. According to the Chassam Sofer melted butter is not considered a liquid²². The contemporary Poskim dispute if ice cream in its frozen form is considered a solid or a liquid. This is pertinent regarding the Dinim of Bracha Acharona. According to the Steipler, it is considered a solid and even if eaten slowly it may require a Brocho Acharona. Other Poskim consider ice cream to be a liquid, and only mandate a Bracha Acharona if it is eaten in the time one normally drinks a Reviis. R' Shlomo Zalman Aurbach זצ"ל paskens that ice cream is considered a solid, whereas frozen ices (which contain only liquid without other ingredients) are considered liquids. Regarding our subject, according to those who consider ice cream a solid when frozen, if part of it is melted and part frozen, it may require Netilas Yadayim²³. Yogurt is considered a liquid, and when eaten together with a solid food (e.g. dipping in a cookie), one should wash his hands²⁴.

Dew, refers to any form of condensation. Hence, if for example one removes a fruit from the refrigerator and moisture condenses on it, if it is sufficiently wet (טופח ע"מ להטפוח),²⁵ it requires washing. Some Poskim disagree, and state that dew is only the moisture that forms at night outdoors and not regular condensation. This type of moisture also does not even have the status of ordinary water, according to this opinion²⁶.

The Shulchan Aruch lists as one of the liquids that require Netilas Yadayim as blood. The Meforshim discuss how this example can occur, since blood is forbidden to consume. Some suggest that in a case where one side of the food has blood on it and the other side does not, that even when eating the side that isn't covered in blood, one must wash his hands. R' Akiva Eiger suggests that a practical case could be with fish blood which is permissible. Other Poskim say that fish blood does not require Netilas Yadayim at all²⁷.

The Seder: At the Pesach Seder, the Baal Habayis washes his hands before eating the "Karpas" which is dipped in salt-water. This practice is quite baffling for several reasons. Firstly, if during the year the Minhag is not to wash for דבר שטיבולו במשקה, why by the Seder should we? Second, if at the Seder we are indeed acting with an added measure of stringency to require washing, why does only the Baal Habayis wash? Some Rishonim indeed say that everyone at the table should wash for "Karpas"²⁸. However, the Shulchan Aruch implies that only the Baal Habayis should. Some explain that the reason for washing at the Seder is not because of דבר שטיבולו במשקה, rather it is simply to intrigue the children with acts of royalty so that they should inquire about them. R' Shlomo Zalman Aurbach זצ"ל would have everyone to wash at the Seder. He explained that even though many people do not wash during the year for דבר שטיבולו במשקה (as was his own Minhag), on Seder night when we act in a loftier manner, a higher level of sanctity is required²⁹.

גוט שבת,
מאיר הלוי
פעיה"ק תובב"א

¹⁸ ונראה דלהראב"ד (טומאת אוכלין פ"א ה"ט) דס"ל דכל משקין מקבלין טומאה ולא רק ז', ה"ה דכולם חייבים בנטילה, וכ"כ בעצי אלמוגים ובמגן גבורים ס' קנ"ח.
¹⁹ באר היטב בשם מטה יוסף.
²⁰ בתורה נמצא המלה "דבש" רק לדבש תמרים, כמו "וכל דבש לא תקטירו" (ויקרא ב' יא) ע' פירש"י ורא"ם שם, וכן בדברים ל"ב י"ג "דבש מסלע" פירש"י שהיא דבש מקציעות (תמרים), וכן "ארץ זבת חלב ודבש" (שמות ג' ח'). ומ"מ כתב המ"א דבנד"ד היא רק דבש מדבורים ולא מתמרים או צרעין. (מ"א) וי"א דגם דבש צרעין נחשב משקה אם חישב עליה לכוף, ע' פרמ"ג א"א סק"ז ומ"ז סק"ה, וע' שו"ע יו"ד ס' פ"א ס"ט בהיתרו לאכילה בכלל.
²¹ ב"י וגנת ורדים או"ח כלל יא ס' כט ושו"ת מטה יוסף ח"ב ס' יח.
²² חולין ק"ד, "מי חלב כחלב". ובט"ז ובדה"ח כתבו דה"ה חמאה, וכ"פ המ"ב. וכתב השעה"צ בשם החי"א שאם היה החמאה קרושה וטבל דבר חם לתוכו ונימוח עליה ע"ז דאין צריך נטילה, וע"ש טעמו. ובחת"ס בהג"ה כתב דחמאה לעולם אינו נחשב למשקה אפילו מיד כשנפרשה מהחלב, וע' שו"ת חת"ס או"ח ח"א ס' מ"ה.
²³ השעה"צ כאן אות טז בשם הר"ש וא"ר ומחה"ש ועוד כתבו דאין לו דין משקה. וע' בס' מקור הברכה עמ' ק"י בתשובה שהביא מהגר"י קנייבסקי דגלידה וכדומה יש לה דין אוכל לענין שיעור לברכה אחרונה ולכאורה ה"ה כאן. אבל יש שסוברים דגם בעודו קרוש דינו כמשקה, ע' שו"ת מהר"ם שיק ס' פ"ה ואורחות חיים ר"ד. והגרש"ז אורבך מחלק בין דבר שכולו מים כמו קרחון, דנחשב למשקה, לבין גלידה שמעורב בו דברים אחרים, ע' ס' ותן ברכה עמ' 381.
²⁴ שו"ת מטה יוסף שם.
²⁵ מ"ב סק"ד, וכן בשו"ע הרב. אבל ברטובות כזה חייב אפילו בכלשהו (פרמ"ג בפתיחה, תה"ל"ד סק"ב, ובדע"ת). ואם נגבו פטור, ע' שו"ת שבט הקהתי ח"ב ס' ע"ה ושו"ת שבט הלוי ח"י ס' ט"ו סק"ג, ורשאי לנגבו כדי לפטור עצמו. ולכאורה מי שמקיל ואינו נוטל לדשטב"מ, נכון לעשות כן כדי שלא יתחייב.
²⁶ ע' אורחות רבינו בשם הגר"י קנייבסקי ח"ג עמ' ריט דהוה כטל. אמנם בשו"ת אבן ישראל ח"ח ס' י"ג כתב דאינה טל, וגם לא כמים סתם, ע' מכשירין פ"ב מ"א.
²⁷ במ"א כתב דבכדי נסבי' דבלא"ה אסורה. או דיצויר כשאוכלו לרפואה (פיק"נ). בבאר היטב תירץ דאפשר כשצד אחד יש עליה דם והוא אוכל מצד השניה. והשיג עליו הקרבן נתנאל (פסחים פ"י) וכ"כ בנתיב חיים, דהא דחייב ליטול בכה"ג, הוה משום דחיישין שמא יטבול כולו במשקה, ובדם א"א לומר כן דאז יאסר, ע"ש. וכתב המ"א דאין חייב בנטילה על דם דגים, אבל בהגהות רע"א חולק עליו, וע' ברכי יוסף קנ"ח במחזיק ברכה.
²⁸ ע' אבודרהם בסדר ההגדה, ובמהר"ל בסדר ההגדה כתב דמהר"ש לא הצריך המסובין ליטול, אבל המהר"ל צוה להבחורים שהיו אצלו ליטול, ושכן דרש המהר"י וייל וכן משמע מהמרדכי בהל' הסדר אמנם. ומהרמב"ם (חמץ ומצה פ"ח) וכן מן המחבר ועוד ראשונים משמע דרק הבעה"ב נוטל ידיו.
²⁹ בשו"ת להורות נתן (או"ח ס' י') הסביר דהכל היא רק כדי שישאלו התינוקות וכ"כ בחק יעקב ס"ק כ"ח. ובהגדה עם פסקי הגרש"ז א"א כתב שנהג שכל המסובים יטלו ידיהם, והסביר כמש"כ. וכן נהגו אצל הגאון ר"א קוטלר שכולם נטלו ידיהם, ע' הגדש"פ ארזי הלבנון.